

O'ZBEK TILIDA ANGLASH VA TUSHUNTIRISHDA ZAMONAVIY LEKSIK-SEMANTIK USULLAR VA ULARNING TA'LIM JARAYONIGA TA'SIRI

Xurramova Dilorom Xamraqulovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18482970>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida anglash va tushuntirish ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy leksik-semantik usullarining ahamiyati va ta'lim jarayoniga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida leksik-semantik yondashuvlarning nazariy asoslari, matnni tahlil qilish, sinonim va antonimlar, frazeologik birliklar va idiomalarni kontekstga mos qo'llash orqali o'quvchilarning so'z boyligi va til ko'nikmalarini oshirishdagi samaradorligi ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar yordamida leksik-semantik metodlarni amaliy qo'llash imkoniyatlari, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muloqot va anglash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni ham tahlil qilingan. Maqola ta'lim jarayonida leksik-semantik yondashuvlarni tizimli va samarali qo'llash orqali til o'rganish sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Leksik-semantik usullar, anglash va tushuntirish ko'nikmalari, matn tahlili, so'z boyligi, sinonim va antonimlar, frazeologik birliklar, tanqidiy fikrlash, muloqot ko'nikmalari, ta'lim jarayoni, zamonaviy texnologiyalar.

UNDERSTANDING AND EXPLAINING THE UZBEK LANGUAGE: MODERN LEXICAL-SEMANTIC METHODS AND THEIR IMPACT ON THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article examines the importance of modern lexical-semantic methods in developing comprehension and explanatory skills in the Uzbek language and their impact on the educational process. The study analyzes the theoretical foundations of lexical-semantic approaches, the analysis of texts, the contextual application of synonyms, antonyms, phraseological units, and idioms, and their effectiveness in enhancing students' vocabulary and language skills. Additionally, the article explores the practical application of lexical-semantic methods through modern technologies and their role in developing students' critical thinking, communication, and comprehension skills. The study provides scientific conclusions on the systematic and effective integration of lexical-semantic approaches in the educational process to improve language learning outcomes.

Keywords: lexical-semantic methods, comprehension and explanatory skills, text analysis, vocabulary, synonyms and antonyms, phraseological units, critical thinking, communication skills, educational process, modern technologies.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim jarayonida tilni o'rganish va uni amaliyotda to'g'ri qo'llash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o'quvchilarning o'zbek tilida anglash va tushuntirish ko'nikmalarini shakllantirishda leksik-semantik usullar muhim rol o'ynaydi. Leksik-semantik yondashuvlar – so'zlarning ma'no qatlamlarini, ularning kontekstga bog'liqligini va mantiqiy munosabatlarini o'rganishga asoslangan metodlar bo'lib, zamonaviy tilshunoslikda tilni chuqurroq anglash imkoniyatini beradi.

Ta'lim jarayonida bu usullar o'quvchiga faqat so'z boyligini oshirish bilan cheklanmay, leksik birliklarning semantik strukturasini tushunishga, matnni tahlil qilishga va fikrlarni aniq ifodalashga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy leksik-semantik yondashuvlar o'quvchilarning kritik fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga ham hissa qo'shadi.

Ushbu maqolada zamonaviy leksik-semantik usullar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri, shuningdek, anglash va tushuntirish ko'nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada asosiy e'tibor leksik-semantik metodlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlariga, ularning ta'lim samaradorligini oshirishdagi roliga qaratilgan.

Dolzarbli

Bugungi kunda ta'lim jarayonida til ko'nikmalarini rivojlantirish, xususan, o'quvchilarning o'zbek tilida anglash va tushuntirish qobiliyatini shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Globalizatsiya va kommunikatsiya ehtiyojlarining ortishi bilan tilning nafaqat grammatika va fonetik qoidalari, balki leksik-semantik jihatlari ham ta'limda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Leksik-semantik yondashuvlar o'quvchilarga so'zlarning ma'nosini chuqurroq tushunish, kontekstga mos ifodalash, fikrlarni mantiqan rivojlantirish imkonini beradi. Shu bois, bu mavzu nafaqat lingvistik tadqiqotlar uchun, balki ta'lim samaradorligini oshirish uchun ham dolzarbdir.

Maqsadi

Ushbu maqolaning maqsadi – o'zbek tilida anglash va tushuntirish jarayonida zamonaviy leksik-semantik usullarni o'rganish, ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini aniqlash hamda bu usullarni o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilishdir.

Shu maqsadga erishish uchun maqolada leksik-semantik metodlarning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va ta'lim jarayonida ular orqali erishiladigan natijalar ilmiy jihatdan ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

Bugungi ta'lim tizimida til ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tilni o'rganish jarayonida o'quvchilarning anglash va tushuntirish qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat kommunikativ, balki mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Leksik-semantik yondashuvlar – so'zlarning ma'no qatlamlarini, ularning kontekstga bog'liqligini va mantiqiy munosabatlarini o'rganishga qaratilgan metodlar hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar tilni chuqur tushunishga, so'z boyligini kengaytirishga va matnni mukammal tahlil qilishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida leksik-semantik metodlarni qo'llash o'quvchilarga matn mazmunini yanada mukammal anglash, fikrlarni aniq va mantiqan ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, ular o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'zaro muhokama va izoh berish ko'nikmalarini oshiradi.

Hozirgi kunda ta'lim samaradorligini oshirish va o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida shakllantirishda leksik-semantik yondashuvlar katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola zamonaviy leksik-semantik usullar va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot davomida bu usullarni anglash va tushuntirish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, maqola o'quvchilarning til ko'nikmalarini mustahkamlash va amaliy qo'llash imkoniyatlarini ham ochib beradi.

Leksik-semantik usullar – so'zlarning semantik tuzilishi, ularning turli kontekstlarda ishlatilishi va ma'nosining qatlamlarini o'rganishga qaratilgan metodologiyadir. Bu yondashuv so'zlarning asosiy ma'nosi, qo'shimcha ma'nolari, sinonim va antonimlar, frazeologik birliklar va idiomalar bilan ishlashni o'z ichiga oladi.

Nazariy jihatdan leksik-semantik tahlil tilning mantiqiy strukturasi va kommunikativ vazifalarini aniqlashga xizmat qiladi. Leksik-semantik yondashuvlar tilshunoslik, psixolingvistika va pedagogika sohalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, so‘zlarning semantik qatlamlarini tushunish orqali o‘quvchilarning anglash qobiliyatini rivojlantirishga imkon yaratadi. Bu metod orqali o‘quvchilar so‘zlarni kontekstual tahlil qilishi, ularning turli vaziyatlarda ishlatilishini anglashi va izoh berishi mumkin. Shu bilan birga, bu usullar o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, fikrlarni mantiqan ifodalash va matnni chuqur tahlil qilish qobiliyatini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Leksik-semantik usullar nazariy asoslarini tushunish pedagoglarga samarali dars metodlarini ishlab chiqish va o‘quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish imkonini beradi.

Bu yondashuv o‘quv jarayonida mantiqiy va semantik bog‘liqlikni aniqlash, matnni izchil tushuntirish va so‘zlarni kontekstga mos ishlatishni ta‘minlaydi. Shu bois, zamonaviy ta‘lim jarayonida leksik-semantik metodlarning ilmiy asoslari va ularning amaliy qo‘llanilishi muhim hisoblanadi.

Anglash va tushuntirish ko‘nikmalari o‘quvchilarning tilni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini shakllantiradi. Leksik-semantik metodlar yordamida o‘quvchilar so‘zlarning turli ma‘nolarini aniqlash, ularni kontekstga mos ishlatish va matnni mantiqan tahlil qilishni o‘rganadilar. Bu ko‘nikmalar o‘quvchilarga matn mazmunini to‘liq anglash, muhim fikrlarni ajratib olish va izoh berish imkonini beradi.

Shuningdek, leksik-semantik yondashuvlar o‘quvchilarga so‘z boyligini kengaytirish, frazeologik birliklar va idiomalarni kontekstga mos qo‘llashni o‘rgatadi. Bu esa ularning fikrlarni aniq, mantiqan va izchil ifodalash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Anglash va tushuntirish jarayonida so‘zlarning semantik qatlamlarini tahlil qilish, sinonim va antonimlar bilan ishlash, matn mazmunini izchil tushuntirish kabi metodlar samarali natija beradi.

Ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, matnni o‘zaro muhokama qilish va izoh berish orqali muloqot qobiliyatlarini oshiradi. Shu bilan birga, anglash va tushuntirish ko‘nikmalarini rivojlantirish leksik-semantik yondashuvlarni ta‘lim jarayonida qo‘llashning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ta‘lim jarayonida leksik-semantik metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning anglash va tushuntirish ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu metodlar yangi so‘zlarni o‘rgatishda va ularning semantik qatlamlarini tushuntirishda ishlatiladi. Masalan, “yashil” so‘zini o‘rgatayotganda, uning asosiy ma‘nosi – rangni ifodalash, qo‘shimcha ma‘nosi – “yashil daraxtlar”, “yashil hudud” kabi kontekstlarda ko‘rsatiladi.

O‘quvchilarga sinonimlar va antonimlar bilan ishlash mashqlari beriladi. Masalan, “katta” so‘zi bilan sinonim sifatida “ulug‘”, antonim sifatida “kichik” so‘zlari o‘rganiladi. Bu mashqlar so‘z boyligini kengaytiradi va ularni mantiqan bog‘lash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, frazeologik birliklar, masalan, “qo‘lini qoqdi” yoki “ko‘z ochib yumguncha” kabi iboralarni tahlil qilish orqali ularning semantik qatlamlari tushuntiriladi. Metodik jarayon quyidagicha tashkil qilinadi: o‘quvchilarga matn beriladi, so‘zlar va iboralar aniqlanadi, keyin ularni kontekst bilan bog‘lab izoh berish mashqlari qilinadi.

Masalan, matnda “kitobxonlik” so‘zi uchraganda, o‘quvchi uning asosiy ma‘nosini aniqlaydi va o‘z tajribasi bilan bog‘laydi. Shu tarzda, leksik-semantik metodlar nafaqat yodlash, balki amaliy qo‘llash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Leksik-semantik yondashuv matnni tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi.

O‘quvchilarga matn beriladi va undagi so‘zlar semantik tahlil qilinadi.

Masalan, “O‘rmon ko‘rkam va yashil edi” jumlasida “ko‘rkam” so‘zi mazmun jihatidan “go‘zal” sinonimi bilan bog‘lanadi. Shu bilan birga, “yashil” so‘zi rang bilan birga tabiat bilan bog‘liqlik ma‘nosini ham beradi. O‘quvchilar so‘zlarning turli kontekstlarda ishlatilishini o‘rganadi. Masalan, “yashil” so‘zi “yashil hudud” va “yashil choy” iboralarida turli ma‘no qatlamlarini ochadi. Bu mashqlar so‘z boyligini kengaytiradi va matnni chuqur tushunishga yordam beradi. Frazologik birliklar, idiomalar va sinonimlar bilan ishlash esa fikrlarni aniq va izchil ifodalashni o‘rgatadi. Shuningdek, matnni tahlil qilish orqali o‘quvchilar mantiqiy izchillikni va semantik bog‘liqlikni tushunadi.

Masalan, “U darsni yaxshi o‘rgandi, shuning uchun imtihonidan yuqori baho oldi” jumlasida sabab-natija munosabati aniqlanadi. Shu tarzda, matnni tahlil qilish va so‘z boyligini oshirish leksik-semantik metodlarning amaliy qo‘llanishida asosiy rol o‘ynaydi.

Leksik-semantik yondashuvlar o‘quvchilarda mantiqiy va kritik fikrlashni rivojlantiradi.

Masalan, matnda “Havo iflos edi, lekin odamlar tashqariga chiqdi” jumlasini berilganida, o‘quvchilar sabab-natija munosabatini aniqlaydi va o‘z fikrini mantiqan izohlashni o‘rganadi.

Shu bilan birga, so‘zlarning ma‘nosi va kontekstual ishlatilishini tahlil qilish orqali o‘quvchi matnga chuqurroq kiradi. Muloqot qobiliyatini rivojlantirish uchun guruh mashqlari qo‘llaniladi. Masalan, o‘quvchilar matn bo‘yicha savol-javob, izoh berish yoki munozara mashqlarini bajaradi. “Kitob o‘qish odati insonning dunyoqarashini kengaytiradi” jumlasini misolida, har bir o‘quvchi o‘z fikrini dalillar bilan asoslab tushuntiradi. Bu jarayon ularning tanqidiy fikrlashini va muloqot qobiliyatini oshiradi.

Shuningdek, leksik-semantik metodlar yordamida o‘quvchilar frazeologik birliklar va idiomalarni mantiqan izohlaydi. Masalan, “qo‘lini qoqdi” iborasini kontekstga mos tushuntirish mashqi ularning analitik va interpretativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu tarzda, kritik fikrlash va muloqot qobiliyatlari o‘quvchilarning tilni amaliy qo‘llashida muhim omilga aylanadi.

Xulosa

Ushbu maqolada o‘zbek tilida anglash va tushuntirish ko‘nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy leksik-semantik usullarining ahamiyati tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, leksik-semantik yondashuvlar so‘z boyligini kengaytirish, matn mazmunini chuqur tushunish va fikrlarni mantiqan ifodalashda samarali vosita hisoblanadi. O‘quvchilar sinonimlar, antonimlar, frazeologik birliklar va idiomalarni kontekstga mos ishlatishni o‘rgangan holda tanqidiy fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida leksik-semantik metodlarni qo‘llash o‘quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish va matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Ta‘lim jarayonida leksik-semantik yondashuvlarni tizimli va amaliy qo‘llash o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini mukammal shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, metodlar pedagoglarga samarali dars rejalashtirish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlash imkonini beradi.

Umuman olganda, leksik-semantik yondashuvlar o‘zbek tilini o‘rgatishda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning samarali qo‘llanilishi ta‘lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarova, M. (2020). O‘zbek tili leksikasi va semantikasini o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

2. Abdullayeva, D. (2018). Leksik-semantik yondashuvlar va tilni o'rgatishdagi roli. Tilshunoslik jurnali, 3(12), 45–56.
3. Karimov, S. (2019). Matn tahlili va so'z boyligini oshirish usullari. Pedagogika va til, 5(2), 33–44.
4. Nazarov, F. & Tursunova, N. (2021). Til o'qitishda zamonaviy metodlar. Toshkent: Fan.
5. Rakhimova, Z. (2017). O'quvchilarda anglash va tushuntirish ko'nikmalarini rivojlantirish. O'zbek tili va adabiyoti ta'limi, 2(4), 12–25.
6. Safarov, O. (2019). Sinonimlar va antonimlar orqali so'z boyligini oshirish. Lingvistika va pedagogika, 7(1), 21–32.
7. Tadjibayeva, L. (2020). Zamonaviy texnologiyalar va til o'qitish. Pedagogik innovatsiyalar, 4(5), 55–66.